

Književnost, društvo i angažirano pisanje; Analiza romana Lisica Dubravke Ugrešić

Trbović, Jelena

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:114802>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2021-08-06**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET**

Jelena Trbović

**Književnost, društvo i angažirano pisanje
Analiza romana *Lisica* Dubravke Ugrešić**

(DIPLOMSKI RAD)

Rijeka, 2019.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za kroatistiku

Jelena Trbović
Matični broj: 0009063843

Književnost, društvo i angažirano pisanje
Analiza romana *Lisica* Dubravke Ugrešić

DIPLOMSKI RAD

Diplomski studij: Hrvatski jezik i književnost

Mentor: doc. dr. sc. Danijela Marot Kiš

Rijeka, 2019.

IZJAVA

Kojom izjavljujem da sam diplomski rad naslova *Književnost, društvo i angažirano pisanje (analiza romana Lisica Dubravke Ugrešić)* izradila samostalno pod mentorstvom doc. dr. sc. Danijele Marot Kiš.

U radu sam primijenio/la metodologiju znanstvenoistraživačkoga rada i koristio/la literaturu koja je navedena na kraju diplomskoga rada. Tuđe spoznaje, stavove, zaključke, teorije i zakonitosti koje sam izravno ili parafrazirajući naveo/la u diplomskom radu na uobičajen način citirao/la sam i povezo/la s korištenim bibliografskim jedinicama.

Studentica

Potpis

Jelena Trbović

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Dubravka Ugrešić – kratka biografija i glavna obilježja njezinoga stvaralaštva...3	
2.1. Književno stvaralaštvo.....	4
2.2. Dubravka Ugrešić i postjugoslavenska književnost	7
2.3. Angažirani intelektualac.....	9
2.4. Afera Vještice iz Ria	10
3. Roman <i>Lisica</i> – glavne značajke.....	12
3.1. Status književnosti i društvo	15
3.2. Đavolov vrt	17
3.3. Tema egzila	19
3.4. Društveno-politička situacija, odnos vlasti prema društvu	22
3.5. Budućnost književnosti	27
3.6. Poveznica – budućnost književnosti	29
4. Autobiografski elementi u romanu i žensko pismo.....	33
5. Zaključak.....	37
6. Popis literature:	38

1. Uvod

Biti književnik, u današnje je vrijeme veliki izazov, a biti književnica sa stavom zasigurno predstavlja snažnu i neustrašivu osobu koja stvara djela te na taj način ostavlja svoj neizbrisivi trag u vremenu.

Upravo je to jedan od elemenata ovoga rada u kojemu ćemo se pomnije baviti analizom djela Dubravke Ugrešić, cijenjene hrvatske književnice. Naglasak će biti na njezinom romanu *Lisica*. U spomenutom se romanu isprepliću različiti književni elementi, perspektive, stajališta. Rad će biti podijeljen u nekoliko poglavlja. Pokušat ćemo analizirati autoričin život i djelo kako bismo što bolje shvatili roman. Nadalje, bavit ćemo se pojmom angažiranoga intelektualca, a kasnije ćemo prijeći na sam roman *Lisica* koji nudi različite perspektive tumačenja i interpretacije poput statusa književnosti i njezinog odnosa prema društvu, zatim priče o ratnim stradavanjima, egzilu, o onome što očekuje književnost u budućnosti, ali i o ženskom pismu.

Položaj žena u društvu oduvijek je bio prilično složen, osobito kada ih se dovodi u odnos s muškarcima. Taj je odnos kompleksan te kao takav otvara vrata brojnim drugim problemima i pitanjima o rodu i spolu, osobito u nas jer smo po tom pitanju i dalje patrijarhalan te konzervativan narod, što dodatno otežava rast i razvoj kolektiva, ali i pojedinca. Međutim, postoje i oni pojedinci koji se odlučuju izboriti za svoje pravo i mjesto u društvu. Upravo to radi i sama Dubravka Ugrešić.

Osobito je zanimljivo promatrati žensko pismo iz njezine perspektive kada znamo koliko taj pojam uzrokuje tenzija. Žene su podčinjene, odredio ih je položaj drugoga. Žena je kao takva marginalizirana i zanemarena. Ipak, Ugrešić se protivi ovakvom mišljenju te na svoj način budi autorsku svijest, ali i svijest obične žene, otkriva sebe, svoju istinu i životnu priču. Sve to pokazuje putem svojih djela. Pored toga, svjedočimo bezvremenskom romanu jer u svom središtu spaja prošlost, sadašnjost i budućnost. Ugrešić ima svoje vizije za sva navedena vremena, ali ih ne otkriva odmah, već ih postupno obrazlaže tijekom čitanja romana. Samim time želi se uvjeriti da u nama čitateljima još uvijek postoji čovjek, što znači imati pravo bez straha pokazati svoje emocije, razmišljanja, usuditi se.

2. Dubravka Ugrešić – kratka biografija i glavna obilježja njezinoga stvaralaštva

Dubravka Ugrešić, hrvatska književnica, teoretičarka, esejistica i prevoditeljica rođena je 27. ožujka 1949. godine u Kutini. Studij komparativne i ruske književnosti završila je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Nakon završenoga studija radi u Zavodu za znanost o književnosti. Dubravka Ugrešić bila je članica UJDI-a (Udruženje za jugoslavensku demokratsku inicijativu).¹

Kao glavna obilježja pisanja Dubravke Ugrešić, koja su zastupljena u njezinim brojnim djelima, mogli bismo istaknuti neprestano propitkivanje prirode pisanja, ispitivanje granica književnosti, pitanje identiteta, egzila. Dubravka Ugrešić preispituje sve one primarne i sekundarne čimbenike koji djeluju na proces pisanja, pa samim time i na stvaranje književnosti uopće.

Dubravki Ugrešić može se pripisati status angažiranoga intelektualca; ona je autorica koja u svojim proznim tekstovima – romanima i esejima – često kritizira vlast i društvo. Riječ je o autorici koja se ne libi progovoriti protiv društvenih nepravdi i državne vlasti, zbog čega je devedesetih i proglašena neprijateljem sustava te se zatim i odlučila na život u egzilu.²

Okosnicu stvaralaštva Dubravke Ugrešić čine romani i esejistička proza. U svojim esejima Ugrešić nerijetko kritizira i satirički opisuje prilike u različitim društvenim sredinama, dok u romanima njeguje poetiku fragmentarnosti i ispreplitanje različitih žanrova.

Kao što smo prethodno spomenuli, početkom devedesetih autorica napušta Hrvatsku iz političkih razloga. Odlazi u Amsterdam, potom u

¹ Preuzeto s: <http://www.books.hr/dossier/dubravka-ugresic>, pristupljeno dana: 29. 6. 2019.

² Preuzeto s: <http://www.books.hr/dossier/dubravka-ugresic>, pristupljeno dana: 29. 6. 2019.

SAD te predaje na poznatim američkim sveučilištima. Dubravka Ugrešić danas živi i radi na relaciji Amsterdam – SAD.³

Poznata i, možemo reći, najznačajnija suvremena hrvatska autorica dobitnica je brojnih prestižnih međunarodnih književnih nagrada. Neke od njih su:

- 1) 1988. godine – *Nagrada Meša Selimović, Nagrada Ksaver Šandor Gjalski, NIN-ova godišnja nagrada za roman* (te godine Dubravka Ugrešić bila je prva spisateljica koja je dobila nagradu),
- 2) 1996. godine – *Godišnja švicarska nagrada za najbolju europsku knjigu eseja* (Prix Europeen de l'Essai Charles Veillon),
- 3) 2000. godine – *Njemačka nagrada za esejistiku "Heinrich Mann"* (Heinrich Mann Preis, Akademie Der Kunste Berlin),
- 4) 2002. godine – Priznanje PEN centra BiH , Nagrada "Katarina Frankopan" (nagradu je odbila primiti),
- 5) 2006. godine – *Britanski Independent Foreign Fiction Prize* (uži izbor),
- 6) 2017. godine – Tportalova književna nagrada za najbolji hrvatski roman (roman *Lisica*).⁴

Nagradu *Katarina Frankopan* Dubravka Ugrešić je odbila primiti za zbirku eseja naslovljenu *Zabranjeno čitanje*. Razlog zbog kojega je odbila primiti nagradu, jest taj da je u žiriju sjedio Slaven Letica, a upravo je on sudjelovao u medijskom napadu na pet ženskih autorica početkom devedesetih godina.

2.1. Književno stvaralaštvo

Dubravka Ugrešić svoj književni put započinje knjigama za djecu, pa tako 1971. godine izlazi *Mali plamen*, a 1976. godine *Filip i srećica*.

³ Preuzeto s: <http://www.books.hr/dossier/dubravka-ugresic>, pristupljeno dana: 29. 6. 2019.

⁴ Preuzeto s: https://hr.wikipedia.org/wiki/Dubravka_Ugrešić, pristupljeno dana: 29. 6. 2019.

Nakon knjiga za djecu, počinje se baviti kratkom prozom te piše knjigu *Poza za prozu*. *Poza za prozu* je zbirka kratkih priča u kojima autorica zamjećuje i na humorističan način opisuje detalje iz svakodnevnice koje vrlo često ne zamjećujemo.⁵

Godine 1981. izlazi Ugrešićkin postmodernistički kratki roman koji nosi naziv *Štefica Cvek u raljama života*. Navedenim romanom autorica je postigla veliki uspjeh. Roman odlikuje niz postupaka postmodernističke proze pa u njemu Ugrešić uspoređuje pisanje i šivanje, govori o samom nastanku priče te poistovjećuje pripovjedačicu kao onu koja stvara priču sa šveljom koja kroji odjeću.

U romanu su suprotstavljene konvencije visoke i niske (trivijalne) književnosti. Roman je postao pravi hit te je bio uvelike poznat na književnoj sceni, a rezultat toga je i film *U raljama života* Rajka Grlića iz 1984. godine za koji je Dubravka Ugrešić napisala scenarij prema vlastitome romanu.⁶

Nadalje, 1983. godine, ponovno piše kratku prozu, pa tako nastaje njezina knjiga *Život je bajka* koja je sastavljena od kratkih priča koje sadrže fantastične elemente. Bitno je naglasiti da se pojavom Ugrešićkine kratke proze u hrvatskoj književnosti počinju upotrebljavati važni postmodernistički postupci poput intertekstualnosti, metatekstualnosti, autoreferencijalnosti te drugi postupci. Upravo u knjizi *Život je bajka* intertekstualnost se pojavljuje kao okosnica.

Godine 1988. piše roman *Forsiranje romana reke*, te knjigu za djecu *Kućni duhovi*. Poglavlja knjige *Forsiranje romana reke* pisana su različitim žanrovskim tehnikama pa čitajući roman uočavamo elemente pornografije, ljubavnog romana, dnevničke proze. Krešimir Nemeć navodi da spomenuti roman ima – uz brojne literarne – i naglašene

⁵ Preuzeto s: <http://www.books.hr/dossier/dubravka-ugresic>, pristupljeno dana: 29. 6. 2019.

⁶ Preuzeto s: <http://www.books.hr/dossier/dubravka-ugresic>, pristupljeno dana: 29. 6. 2019.

referencije na aktualne političke prilike, a osobito se forsira pitanje položaja književnosti u društvu (Nemec, 2003: 323).

Godine 1993. Dubravka Ugrešić napušta Republiku Hrvatsku zbog niza političkih okolnosti i spletki o čemu ćemo više govoriti u nastavku rada. Sljedeća zbirka eseja nosi naziv *Kultura laži* koja je objavljena 1996. godine. Godine 1998. objavljen je Ugrešićkin roman *Muzej bezuvjetne predaje* u kojem je ponajviše zastupljena tema egzila pa tako u romanu susrećemo likove putnika i egzilanata čija cijela imovina stane u kofer. Spomenuti roman objavljen je na nekoliko jezika: nizozemskom, engleskom, njemačkom, švedskom, grčkom, mađarskom, a tek na kraju i na hrvatskom.

Godine 2001. ponovno objavljuje zbirku eseja koja nosi naziv *Zabranjeno čitanje*. Godinu dana kasnije, piše zbirku eseja naslovljenu *Američki fikcionar*. U romanu koji joj je objavljen 2004. godine, *Ministarstvo boli*, ponovno se kao okosnica romana pojavljuje tema egzila, pa tako piše o izbjegličkoj traumi. Helena Sablić Tomić u knjizi *Gola u snu* ističe da je roman *Ministarstvo boli* zasigurno ponajbolje napisan roman iz pozicije subjekta u egzilu (Sablić-Tomić, 2004: 32).

Godinu dana poslije, dakle, 2005. godine, objavljuje zbirku eseja *Nikog nema doma*, dok 2008. godine piše roman *Baba Jaga je snijela jaje*. U navedenom romanu progovara kroz lik iz slavenske mitologije te se kao tema romana nameće starost i bolest u opreci prema mladenačkome izgledu. Tri posljednje esejističke knjige su joj *Napad na minibar* (2010.), *Europa u sepiji* (2014.) te *Doba kože* koju je objavila u svibnju ove godine (2019.).⁷

Osim književnošću, Dubravka Ugrešić bavi se i književnom teorijom te prevoditeljstvom. Najpoznatija je po *Novoj ruskoj prozi* (1980.) te po *Pojmovniku ruske avangarde* (1984.) na kojem je radila

⁷ Preuzeto s: <http://www.books.hr/dossier/dubravka-ugresic>, pristupljeno dana: 29. 6. 2019.

zajedno s Aleksandrom Flakerom.⁸

2.2. Dubravka Ugrešić i postjugoslavenska književnost

Također i zbog tematike kojom se bavi, ali i stila pisanja, Dubravka Ugrešić povezuje se s pojmom *postjugoslavenske književnosti*.

Spomenuti pojam označava *književno postjugoslavenstvo*. To je književnost koja se odnosi na one pisce koji su djelovali u Jugoslaviji ili nakon raspada Jugoslavije (vidi Levanat-Peričić, 2016: 2).

Djela takvih pisaca obilježena su raspadom Jugoslavije, na način da na Jugoslaviju još uvijek gledaju kao na određenu cjelinu ili se pak distanciraju od te cjeline. Postjugoslavenski pisci jesu i oni koji na jugoslavensku prošlost gledaju s određenom nostalgijom.

Postjugoslavenska književnost obiluje brojnim referencama na prošlo vrijeme, bile one pozitivne ili negativne. Ona se gradi na nikada u potpunosti prevaziđenim prošlim vremenima. Književnost egzila jest jedan od primjera postjugoslavenske književnosti.

Nostalgija za prošlim vremenima više je nego očita. Mnogo je onih koji i dalje s čežnjom gledaju unatrag. Osim čežnje, nebrojeno je mnogo i negativnih emocija, ali i razmišljanja. Htjeli mi to ili ne, moramo prihvatiti činjenicu da pripadamo Balkanu, što ne mora nužno značiti nešto loše. Ovo je područje dokaz da je nekada na našim prostorima postojala zajednica različitosti. Iako različitosti obogaćuju naše društvo na globalnoj razini, mi očito nismo bili spremni to prepoznati, ali i spoznati.

Zbog toga smo ostali zatočeni u labirintu bez izlaza, u vremenu ratne opsade i nasilja, kontrolirani političkim *silovanjima* na što ironično

⁸Preuzeto s: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63017>, pristupljeno dana: 29. 6. 2019.

ukazuje i sama Ugrešić. *Politički turizam mogao bi za mnoge izmučene zone biti izvor spasonosne zarade. Balkan ima velike potencijale. Etničko čišćenje i logori mogli bi u skoroj budućnosti biti inspiracija za otvaranje tematskih zabavnih parkova. Turisti bi uz kartu dobili svoj etnički čip (Srbin, Hrvat, Bosanac, Albanac itd.), a onda bi se zabavljali ganjajući jedni druge po terenu zabavnoga parka i čisteći se etnički jedni od drugih kao od čičaka* (Ugrešić, 2014: 184, preuzeto iz: Levanat-Peričić, 2016: 6).

Iako područje Balkana odvajamo od područja Jugoslavije, pojedine poveznice i dalje traju. Prije svega, evidentna je etiketiranost ljudi, što dodatno pojačava razdor među generacijama. Sve to potencira mržnju između *običnih* ljudi koji vladajućima dopuštaju da upravljaju njihovim životima.

Oni koji to ne dopuštaju, najčešće su primorani na odlazak. Raspadom Jugoslavije, promatrale su se ratne slike izmučenih i napaćenih ljudi, a danas imamo modernu Jugoslaviju, no i dalje gledamo kolone onih koji bježe i odlaze, samo iz drugih razloga. Promatrajući prošlost i sadašnjost, mnogo se toga promijenilo, no mnogo je toga ostalo isto, primjerice problem egzila. Svijet je postao velika bojišnica, a čovjek veliki bjegunac. Pored mnogih uloga koje posjedujemo, u svakome se od nas krije identitet egzilanta jer neprestano bježimo. Dosad smo bježali od drugih ljudi, no sada bježimo i od sebe samih.

Suvremenom čovjeku, kojega su na kraju napustili i bog i ideologije i prepustili mu da se bavi sam sobom kako zna i umije, ostalo je još samo golo tijelo. Čovjek je dosegnuo praktično oslobođenje, o kojem govori Bodrijar, no čini se da mu pritom nije jasno bi li mu suočavanje sa samim sobom trebalo biti razlog za euforiju ili za rezignaciju. I čini se da u toj novoj, praktičnoj slobodi suvremeni čovjek najčešće izbjegava upravo samoga sebe (Ugrešić, 2017: 99).

2.3. Angažirani intelektualac

U nastavku rada objasniti ćemo sintagmu *angažirani intelektualac*. Ovaj pojam možemo povezati s autoricom Dubravkom Ugrešić te ga iz toga razloga smatramo nužnim objasniti.

Ralf Gustav Dahrendorf, njemačko-britanski sociolog i filozof donosi nam najopćenitiju moguću interpretaciju intelektualca, pa tako ističe da je *intelektualac onaj koji se bavi umnim radom i ima visoku naobrazbu, ili mislilac koji javno djeluje kao moralna i humana snaga u društvu. Intelektualci nisu oni koji su trenutno na vlasti ili u oporbi, nego su to oni koji djeluju riječima i putem riječi* (Dahrendorf, 2006: 101).

Dahrendorf ističe da je oruđe za intelektualca olovka i računalo te kako su intelektualci oni koji žele da se čuje njihova riječ. Dahrendorfovo mišljenje jest da *onaj tko piše, taj i objavljuje, a onaj tko objavljuje više ne živi u ograničenom, zaštićenom privatnom prostoru. Javni su intelektualci oni koji smatraju da im je posao sudjelovati u javnim diskursima svoga vremena, određivati tematiku i utjecati na smjer kretanja* (Dahrendorf, 2006: 102).

Što se tiče pojma *angažiranosti*, angažiranost se odnosi na onoga koji je uključen u kakvu obvezu ili službu, pokret, društvenu akciju, političku stranku i sl.⁹ Dakle, biti angažiran znači biti društveno aktivan.

Biti angažirani promatrač, ujedno intelektualac znači objavljivati o središnjoj temi vremena u kojem taj pojedinac živi, s time da on objavljuje i svoje stajalište o toj istoj temi (vidi Pažanin, 2007: 334). U današnje bismo vrijeme mogli govoriti o intelektualcima koji iznose svoja razmišljanja, kritiziraju i bore se za slobodu govora, ali i djelovanja.

Statusom intelektualca bavio se Michele Foucault. Tako se Rade

⁹Preuzeto s: Hrvatski jezični portal - <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>, pristupljeno dana: 29. 6. 2019.

Kalanj u svome članku, *Intelektualci i politička moć*, referira na riječi poznatoga sociologa i filozofa. Foucault je s pravom upozorio na činjenicu da sve institucije modernog društva (tvornice, obrazovne, medicinske i vojne organizacije, kazneni sustavi i statističko-demografske službe) u isti mah služe kao "disciplinarne tehnike" (obavljaju nadzor) i preusmjeravaju ljudsko ponašanje u produktivno korisnom smjeru (Kalanj, 1996: 175).

Upravo na takav način funkcionira današnje društvo. Iako se mnogo govori o potrebi za isticanjem i izražavanjem vlastitoga mišljenja te stajališta, u stvarnosti je potpuno drugačija slika, vrlo bliska riječima Michelea Foucaulta. S jedne su strane pojedinci koji imaju svoj stav i ne libe se kritički razmišljati, no s druge je strane većina koja tim istim pojedincima nastoji manipulirati, nadzirati i upravljati. Naposljetku, čitavo društvo živi pod kontrolom te time postaje jednolično, bez perspektive i bez mišljenja, a takav društveni poredak odgovara onima koji vladaju.

2.4. Afera Vještice iz Ria

Početkom devedesetih godina, Dubravka Ugrešić napušta Republiku Hrvatsku. Te se godine smatraju prijelomnim razdobljem za njeno stvaralaštvo.

U Vjesniku, Večernjem listu i Slobodnoj Dalmaciji te zatim i u tjedniku Globus u prosincu 1992. godine objavljen je članak *Hrvatske feministice siluju Hrvatsku*. Kasnije je otkriveno da je autor teksta hrvatski publicist Slaven Letica, a članak je inicirao jedan od većih medijskih skandala prošloga stoljeća u Hrvatskoj.

U tom su članku optužene te prozване vješticama Dubravka Ugrešić, Slavenka Drakulić, Rada Iveković, Jelena Lovrić te Vesna Kesić da su kao hrvatske feministice sudjelovale u prikrivanju istine o seksualnom nasilju.

Urednici Globusa smatrali su da su navedene feministice pisale o činu silovanja općenito, pri tome ne naglasivši da su silovane Hrvatice i Muslimanke od strane Srba.

Netom nakon toga, omalovažena te iscrpljena progonom medija, Dubravka Ugrešić odlazi u Amsterdam, a protiv autora članka i tadašnjega urednika Globusa Denisa Kuljiša, Slavenka Drakulić podignula je tužbu. Godine 2004. donesena je presuda u korist optuženih autorica.

Slavenka Drakulić u jednome intervju osvrnula se na optužbu, govoreći da je u to vrijeme otkrivanje izdajica bilo izuzetno popularno i da su se na taj način skupljali politički bodovi. Ističe kako je bilo neodgovorno pisati o poznicama, čak i prijateljicama, pripisujući im izdajničke namjere, a posebice u vrijeme kada je takvo što pisati bilo krajnje opasno zbog konkretnih posljedica.¹⁰

U Časopisu Nacional možemo pročitati intervju u kojem je Dubravka Ugrešić pitana, nije li perverzno da joj Slaven Letica dodjeljuje nagradu nakon što ju je napao.¹¹ Odgovor je glasio: *Letičin čin treba čitati u kontekstu općeg nedostatka ozbiljne artikulacije hrvatske kulturne i političke scene, drugim riječima izostaje napor da se ustanovi što se sve zapravo dogodilo i što se nije dogodilo. Nedostaje promišljanje svega, ali isti taj izostanak karakterizira mnoge sredine, poput Srbije ili Bosne. Uglavnom se radi o malim sredinama, promiskuitetnima, gdje se ljudi*

¹⁰ Preuzeto s: <https://www.tportal.hr/kultura/clanak/slavenka-drakulic-o-clanku-koji-je-vjesticama-promijenio-zivot-20140326>, pristupljeno dana: 29. 6. 2019.

¹¹ Preuzeto s: <http://arhiva.nacional.hr/clanak/13799/dubravka-ugresic-knjizevna-zvijezda-u-amsterdamskom-egzilu>, pristupljeno dana: 29. 6. 2019.

*drže zajedno i ne vole zamjerati jedni drugima. Zato nema ni prave kritike, a umjesto novinske polemike imamo novinske makljaže.*¹² I u ovom odgovoru možemo iščitati kako je Dubravka Ugrešić kritična prema situaciji u društvu te prema akterima toga društva.

3. Roman *Lisica* – glavne značajke

Posljednji roman koji je napisala Dubravka Ugrešić nosi naziv *Lisica*. Riječ je o romanu koji je podijeljen na šest poglavlja.

Za navedeni je roman bitno spomenuti kako se svako poglavlje može čitati posebno, kao zasebna cjelina, neovisno od svakog drugog poglavlja koje slijedi. Također, roman se može čitati kao cjelina od šest poglavlja koja su međusobno povezana i premrežena brojnim temama o kojima autorica piše.

Kao najveća tema ovoga romana nameće se tema književnosti. Autorica kroz razne likove, na različite načine progovara o statusu književnosti u današnje vrijeme. Također, komentira društvo koje ima veoma važnu ulogu naspram književnosti.

Lajtmotiv koji se pojavljuje u svih šest dijelova jest upravo motiv lisice. Na različite načine i u različitim kontekstima susrećemo motiv lisice kroz čitavu radnju romana.

Autorica u romanu koristi ich-form, dakle pripovijeda u prvome licu. Niti u jednom dijelu romana autorica nam se ne otkriva, ne predstavlja nam se izravno imenom i prezimenom, ali u nekim poglavljima, posebice u trećem poglavlju romana, mogli bismo zaključiti da je riječ o samoj autorici romana.

¹² Isto, pristupljeno dana: 29. 6. 2019.

Roman ima dvije pripovjedne linije, esejističku i fabulativnu. U esejističkim dijelovima pripovjedačica pripovijeda o Borisu Pilnjaku, o ruskoj avangardi, ruskoj kulturi. Također, komentira život u Hrvatskoj, govori o Hrvatima kao naciji.

Autorica kroz roman o književnosti spominje određena djela koja smatra bitnima, poput *Majstora i Margarite* te *Lolite*. Posebno je zanimljivo posljednje, šesto poglavlje u kojem pripovjedačica razgovarajući s jednom djevojčicom opisuje svijetu u kojem ta djevojčica živi te ga na taj način komentira.

U posljednjem poglavlju, razgovori s djevojčicom isprepleteni su s razgovorima o književnosti. Pripovjedačica upućuje na čitanje bajki i posebice, u razgovoru sa studentima, naglašava, kako je bitno čitati klasike.

Fabulativni dio romana vezuje se uz putovanja u kojima pripovjedačica obilazi književne konferencije te ostale promotivne aktivnosti koje se vezuju uz suvremenoga pisca.

Čitajući roman možemo otkriti koliko opsežno znanje ima autorica, posebice znanje koje se odnosi na rusku književnost. Autorica u kontekstu ruskih pisaca spominje njihove sudbine. Oni su bili progonjeni zbog svojih djela od strane vlasti. Tu možemo uočiti poveznicu autorice ovoga romana i ruskih pisaca.

Brojna su pitanja koja autorica postavlja, problematizira, i na mnoga od njih ne daje odgovor, već traži od svakoga od nas, da se zamislimo nad tim pitanjima i da donesemo vlastite zaključke, odgovore na ta pitanja.

Tako autorica postavlja različita pitanja. Kako nastaju priče, mogu li se još uvijek pričati priče, tko je taj koji kontrolira tekst, je li to autor ili pak priča sama? Koji je status pisaca danas? Pitanje koje se nameće iznad svih navedenih i mnogih drugih pitanja koja možemo izvući iz konteksta

romana, jest ono, kakva je književnost danas, postoji li ona te koja je njezina uloga.

U romanu ima niz elemenata koje možemo povezati s postmodernizmom. Prije svega, riječ je o fragmentarnosti i raznorodnosti. Uočeni su putopisni, biografski i autobiografski dijelovi, elementi ljubavnog romana, esejizma, teorijskih i književnopovijesnih uvida.¹³ Čitajući djelo, također uočavamo da ono traži angažiranoga čitatelja, traži suautora i već samom činjenicom da su postavljena brojna pitanja, a da na njih nije odgovoreno.

Spisateljica se posebno bavi odnosom popularne kulture i visoke književnosti, upozoravajući na pogubno snižavanje kriterija i niveliranje – izbor osrednjosti umjesto izvrsnosti. Zabrinuta je zbog nezadrživa utjecaja novih tehnologija i medija i, s tim u vezi, zbog sudbine književnoga teksta.¹⁴

Na temelju toga, autorica također traži izuzetno angažiranog čitatelja koji će se zamisliti i nad vlastitim postupcima. U tome mu može pomoći književnost. Upravo je književnost jedna zajednica koja znači mnogo više od riječi ispisanih na papiru i to je vrlo bitno prepoznati. U današnje je vrijeme književnost u *sjeni* medija i virtualnoga svijeta, no i dalje predstavlja kompaktnu cjelinu. Književnost kao takva prodire u sve životne sfere ljudske zajednice. Čitatelja okupira različitim informacijama te ga na taj način sve više *poziva* u svoj svijet gdje se događa vrhunac susreta između pisca, njegovog teksta i čitatelja. Književna djela kod čitatelja oblikuju senzibilitet, omogućavaju prepoznavanje pravih vrijednosti u odnosu na vrijednosti koje predstavlja masovna kultura, odnosno mediji koji čine temelj lakog zadovoljstva.

¹³ Preuzeto s: <http://www.matica.hr/vijenac/635/tajna-dobro-ispricane-price-28087/>, pristupljeno dana: 22. 9. 2019.

¹⁴ Preuzeto s: <http://www.matica.hr/vijenac/635/tajna-dobro-ispricane-price-28087/>, pristupljeno dana: 22. 9. 2019.

Književnost je svojevrsna institucija, u kojoj se ne radi jedino i samo o tekstovima, riječima ispisanim na papiru, već o nekoj vrsti prethodnog sporazuma između pisaca i čitatelja. Sporazum je taj koji omogućuje da se poruke prenose, da budu razumljive (Solar, 1995: 55).

3.1. Status književnosti i društvo

Književnost je jedna od temeljnih društvenih sfera bez koje društvo i društvena zajednica ne može normalno funkcionirati. Književnost djeluje na društvo, ali isto tako društvo djeluje na književnost. Kako se god mijenjaju navike pojedinaca, tako se mijenjaju i književne prakse. Upravo iz tih razloga, reći ćemo nešto o današnjem društvu, potrošnji i kulturi življenja. Navike pojedinaca referiraju se tako na cjelokupno društvo.

Današnje društvo inzistira na jako velikoj potrošnji i čim više kupujemo cjenjeniji smo, omiljeniji te se naša vrijednost mjeri u odnosu na to koliko smo spremni potrošiti. Naše su potrebe sve veće, no postoji opasnost od nerazlikovanja potreba i želja.

Potrebe su nešto bez čega ne možemo živjeti, a želje idu u smjeru svega onoga što život čini lakšim i lagodnijim, što znači da su želje naš svojevrsni luksuz bez kojega možemo, no društvo nas tjera na razmišljanje kako se većom potrošnjom penjemo na društvenoj, odnosno socijalnoj ljestvici (vidi Čolić, 2013: 42).

Živimo u dobu visoke potrošnje, tzv. dobu konzumerizma te se upravo konzumerizam javlja kao temelj ekonomije. Konzumerizam i potrošački tržišni kapitalizam javljaju se kao ideologije svakodnevnoga života suvremenoga svijeta.

Konzumerizam možemo definirati kao moćnu, nadasve utjecajnu ideologiju. O konzumerizmu kao ideologiji govorimo svjedočeći

trendovima s objiju strana: kako tendencijama vidljivim na polu kapitalističkoga stroja, koje se manifestiraju nezaustavljivim ritmom neprestane produkcije konzumerističkih žudnji, tako i trendovima na potrošačkome polu, pojavnostima prepoznatljivim kroz često hedonistički neobuzdan, opsesivan lov na materijalna i nematerijalna dobra i zadovoljstva (vidi Čolić, 2013: 77).

Vrlo često kupujemo ono što nam nije potrebno, samo iz tih razloga da bismo zadovoljili potrebe, ali potrebe koje čak i nisu naše vlastite potrebe, već su nam nametnute. Potrošnja, te posebice svrha potrošnje, jest društveno uvjetovana.

Svrhu potrošnje kao sociološki pojam možemo definirati kao društveno uvjetovan način korištenja proizvoda ili usluga kao i cilj nekog djelovanja koju taj proizvod, određena usluga imaju u prostoru i vremenu te za određenu skupinu, status ili životni stil.

Kao što smo prethodno spomenuli, književnost i društvo ne mogu funkcionirati jedno bez drugoga. Književnost nastaje unutar društvenih zakonitosti te književnost opisuje društvo i reagira na to određeno društvo (vidi Čolić 2013: 41-42).

Kada bismo se osvrnuli na našu zemlju, možemo reći da najveći dio u potrošnji Hrvata predstavljaju oni proizvodi i usluge kojima se pojedinci društveno dokazuju, potvrđuju, laički rečeno, prave važni, a sve to manifestiraju na poznatim i javnim mjestima gdje obitava najveći dio ljudi: U Rijeci na Korzu, u Zagrebu na *špici*, u Dubrovniku na Stradunu i brojnim drugim lokacijama koje znaju vrlo često biti medijski popraćene.

Autorica komentira prethodno navedene društvene karakteristike te tako u međuodnos stavlja proizvodnju, tržište, svakodnevicu te, naravno, književnost.

U četvrtome dijelu romana ističe kako nas je *tržište uvjerilo u nužnost konstantne proizvodnje* (Ugrešić, 2017: 216). Također, napominje kako se potrebno vratiti kanonskim vrijednostima.

Autorica objašnjava kako se u književnome svijetu sve vrti oko novca: *Izdavači, ali i drugi organizatori književnih priredbi sve češće iskamčuju novac...* (Ugrešić, 2017: 277).

Nadalje, autorica komentira kako je status književnika te književnosti općenito ugrožen upravo iz tog razloga što je danas biti književnikom neisplativo. Pisanje ne donosi veliku zaradu, a u današnje vrijeme smo društveno ugroženi bez raspolaganja s velikom količinom novca.

Utjecaj konzumerizma vidljiv je u posljednjem, šestom poglavlju romana u kojem autorica razgovara s kćerkom njezine znanice. Pa tako autorica govori: *I zašto sam je vukla na književnu stranu, kada ju je industrija njezina vremena navlačila na bržu, privlačniju, šljašteću varijantu, koju su obožavale sve njezine prijateljice?* (Ugrešić, 2017: 287).

3.2. Đavolov vrt

Treći dio romana nosi naziv *Đavolov vrt*. Ovo poglavlje smatramo izuzetno važnim za cjelokupan opus Dubravke Ugrešić te je u njemu najzastupljenija kritika društva. Za navedeno bismo poglavlje mogli reći kako je ono *najtipičnije* za način pisanja kojim piše Dubravka Ugrešić.

Naime, u ovome poglavlju, autorica kroz riječi lika Bojana progovara o sebi, svojemu životu, o napuštanju domovine, točnije govori o svemu onome o čemu je pisala u svojim esejima. Upravo u ovome poglavlju autorica je kritična prema društvu te se vraća temi rata koja je,

također, neizbježna tema njezinoga pisanja. Bojan je lik koji se razočarao u hrvatsko društvo i koji je doživio veliku krizu u vlastitom životu pojavom rata. Prije rata Bojan je radio kao sudac Općinskoga suda, a potom se povukao te se počeo baviti razminiravanjem mina.

Autorica prepričava kakvu je situaciju zatekla nakon dvadeset godina povratka u domovinu. Činjenica jest da je rat ostavio negativan utjecaj na mnoge sfere života, pa tako i na hrvatski jezik. Autorica opisuje na koji se način promijenio jezik kojim Hrvati govore.

Prečesto su mi se riječi i rečenice koje su izgovarali moji sugovornici i nepoznati ljudi na ulici ili u tramvaju, činile neprirodnima. Pritom su iskakale odasvud, kao puknute opruge. Dugo me nije bilo, tješila sam samu sebe, iako to nije bilo posve točno: dolazila sam dva ili tri puta godišnje i svaki put ostajala po barem mjesec dana. U jezik, u način na koji su ga obični ljudi izgovarali, uvukla se neka neprijateljska rodnost, iščašenost ili nesigurnost. Je li to bila poneka riječ, fraza, ili upotreba dijalekta, kajkavštine, na primjer, tamo gdje to nije bilo umjesno, ili pak vrsta unutrašnje nesigurnosti koja je tjerala govornika da zastane na jednu sekundu prije nego što će izgovoriti riječ, pa se to mentalno štucanje nekako ružno odrazilo na govoru (Ugrešić, 2017: 131).

Nakon rata, logično je da se u ljude uvuče određena doza straha, preuzme ih nesigurnost. U tom procesu čovjek postaje samo sjena onoga što je bio ranije. Sve se to odražava i na jeziku. Hrvatski je jezik tijekom rata bio u velikoj opasnosti, baš kao i hrvatski narod. Iako je *preživio* rat, hrvatski je jezik mnogo puta ranjavan. Te su rane vidljive još i danas, odnosno ožiljci koji će vječno postojati.

Također, osjeća određeno ubrzanje i promišlja što je pridonijelo takvom govoru.

Promijenila se intonacija, mladi ljudi imali su svoju, promijenila se i brzina izgovaranja riječi. Sinhronizacije dječjih crtanih i animiranih filmova, američkih tinejdžerskih televizijskih serija na hrvatski jezik, reklame i radio dali su u ovih dvadeset godina hrvatskom jeziku ubrzanje. Tu intonaciju i to ubrzanje moje je uho doživljavalo kao neugodnu novicu (Ugrešić, 2017: 131).

Dogodile su se mnoge jezične promjene, svaka sljedeća generacija dodaje nove elemente u svoj jezik. Tome u prilog svakako ide razvoj medija te snažan utjecaj engleskoga jezika. Mladi ljudi sve više upotrebljavaju anglizme ne razmišljajući da time dodatno oštećuju svoj jezik, ali i sebe same. Naime, jezik je jedna od najvažnijih komponenti i tvorevina svakoga naroda. Kao što jezik predstavlja nas, tako i mi predstavljamo njega. Nažalost, mnogo je jezičnih pukotina na temelju kojih jezik slabi i polako nestaje. Činjenica je da jezičnim nestajanjem, nestajemo i mi, odnosno naš identitet.

3.3. Tema egzila

Kao što smo na početku rada spomenuli, Dubravka Ugrešić je devedesetih godina dobrovoljno napustila domovinu.

Općenito gledano, egzil predstavlja čin slanja određene osobe u progonstvo. Egzil predstavlja prisilan boravak, najčešće izvan domovine. Egzil, također, predstavlja dobrovoljan odlazak iz domovine, a razlozi mogu biti moralni, vjerski te politički.¹⁵

Vrlo je slična definicija i prema Anićevom rječniku u kojem se navodi da je egzil čin slanja određene osobe u progonstvo, točnije

¹⁵ Preuzeto s: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=17190>, pristupljeno dana: 29. 6. 2019.

prisilni boravak izvan nekog mjesta, najčešće izvan domovine (vidi Anić, 2007: 90).

Mnogi su se bavili i bave se tematikom egzila, a jedan od onih koji je na zanimljiv način približio pojam egzila, svakako je Edward Said koji ističe da je egzil vrlo zanimljiv za promišljanje, ali je istovremeno grozan za življenje. Jedan od glavnih razloga tomu jest što se tuga, koju egzil uzrokuje, nikada ne može u potpunosti prevladati. Svi koji odlaze, nikada ne otiđu u potpunosti. Pojedinaac koji je na bilo koji način otrgnut ili odvojen od svojih korijena, svog doma, domovine, kulture, zajednice, kao i od svoje prošlosti, uvijek osjeća potrebu za ponovnom izgradnjom uništenoga života. Egzil je zapravo život izvan uobičajenog reda. Nomadski, no čim se čovjek navikne na njega, njegov nemir ponovo eksplodira.¹⁶

Teme egzila, nepripadanja i čežnje za domovinom česte su u romanima Dubravke Ugrešić (*Muzej bezuvjetne predaje, Ministarstvo boli*).

Primorac ukazuje na egzilantsku situaciju pisca na način da citira dio teksta iz knjige Dubravke Ugrešić *Zabranjeno čitanje. Možda baš zbog tog unutrašnjeg napora egzilantske tekstove često karakterizira osobita vrsta hladnoće, koja se može grubo usporediti s posttraumatskom distanciranošću od vlastite traume. Egzilantski tekstovi znaju biti i nervozni, fragmentarni, eksplicitno ili implicitno polemični, ironični, autoironični, melankolični, subverzivni i nostalgичni* (Primorac, 2012: 18-19).

Nadalje, o egzilu govori i Vinko Grubišić koji smatra da će egzil uvijek postojati jer će uvijek postojati i pojedinci koji će prije izabrati

¹⁶ Preuzeto s: <http://www.zarez.hr/clanci/razmisljanja-o-egzilu>, pristupljeno dana: 27. 9. 2019.

egzil nego od bilo koga propisanu slobodu. Ujedno, uvijek će biti i progona (vidi Grubišić, 1991: 284).

Također, o pisanju u egzilu progovara i sama autorica u istoimenome tekstu *Pisati u egzilu*.

U tekstu nam opisuje kakav je pisac egzilant. Takav pisac se trudi izmiriti svoje strahove, ublažiti vlastitu bol, on se trudi urediti vlastiti život. Ističe kako su upravo pisci jedini među migrantima koji za sobom ostavljaju otiske prstiju na kulturnoj karti svijeta. Egzilantske tekstove karakterizira određena hladnoća koja je slična posttraumatičnoj distanciranosti od osobne traume.

Ti su tekstovi vrlo često melankolični, autoironični, nostalgичni te fragmentarni, a upravo zbog toga što je sam egzilant nervozna osoba. Egzilant je osoba koja neprestano uspoređuje svijet koji je napustila sa svijetom u koji je došla. Navedene karakteristike možemo pronaći u djelima Dubravke Ugrešić.

U zbirci eseja *Zabranjeno čitanje*, Dubravka Ugrešić piše o piscu-egzilantu: Pisac-egzilant osuđen je na marginalnost, čak i kada dobije Nobelovu nagradu (kao Brodsky, čak i kada mu se greškom dogodi da upadne u 'mainstream' popularne kulture (kao Nabokov), čak i kad mu slučaj donese slavu. Poneki se zbog osjećaja marginalnosti vraćaju u književnu sredinu koju su bili napustili (kao Solženjicin). Jer samo sredina koja je zadala rane zna kako se one mogu izliječiti, samo ona zna poduprijeti narušenih spisateljski ego, zamahati piščevim imenom kao s nacionalnom zastavom, dati mu da osjeti svoju važnost, smjestiti ga u školsku čitanku, sahraniti ga uz dužne počasti, dati mu bistu, imenovati njegovim imenom neku ulicu (Ugrešić, 2002: 165).

U svome eseju *Zabranjeno čitanje* iz 2001. godine, Dubravka Ugrešić govori o brojnim temama vezanim uz pisca. Tako je pisala o

egzilu, poziciji pisca-egzilanta, ali i o profesiji pisca, o sudbini pisaca na književnome tržištu.

U drugome dijelu romana *Lisica* koji nosi naziv *Umjetnost ravnoteže*, autorica nam priča kako je bila pozvana u Napulj kao pisac za kojega se pretpostavljalo da će znati nešto reći o emigrantskom životu iz prve ruke. U Napulju se održavao višednevni skup, a glavna tema su bile europske migracije.

Našoj pripovjedačici rekli su kako će nastupati s udovicom znamenitog književnog egzilanta Levina. Udovica je govorila prva i svi su je slušali s određenom pažnjom i zanimanjem. Nakon toga, red dolazi na našu pripovjedačicu. Ona je govorila, točnije, kako sama kaže, ona je *pametovala o egzilu, što se pokazalo posramljujuće glupim* (Ugrešić, 2017: 69).

Egzilanti su osobe koje su otišle, a zapravo su ostale. Otišle su u fizičkom smislu pokušati pronaći svoj mir, utočište, no u sebi zauvijek nose ono od čega odlaze. U svom unutarnjem svijetu nikada ne pronalaze taj prijeko potreban mir te ostaju živjeti u vječnoj borbi koja ih razdire. Egzilanti pisci odličan su primjer svega toga. Oni ostavljaju vječni trag na papiru i ne dopuštaju da uspomene izblijede ili da se zaborave. Ujedno, bez obzira što su potisnuti na društvene margine, uspijevaju zadržati svoj sanjarski duh i nadu u bolju budućnost.

3.4. Društveno-politička situacija, odnos vlasti prema društvu

Kao što smo već prethodno napomenuli, Dubravka Ugrešić je pisac koji je veoma kritičan prema društvu i društvenoj situaciji.

U velikom dijelu ovoga romana opisuje društveno-političku situaciju u Hrvatskoj, komentira je te joj se vrlo oštro suprotstavlja.

Jedna od vodećih tema je rat u Hrvatskoj te problematika neprekidnoga vraćanja u prošlost. U Hrvatskoj se još uvijek pojedinci neprestano vraćaju u prošla vremena.

Tema rata je ona koja je odavno trebala biti zatvorena, iza nas, a još uvijek je, nažalost, i na štetu mnogih veoma aktualna. Ratna tematika, stradavanje te uništavanje pojedinca ogleda se u trećemu poglavlju romana, u razgovoru Bojana i pripovjedačice:

Ipak, ne ide mi u glavu kako ste od suca postali deminer? A ja, na primjer, ne razumijem iz koje vi to pozicije sudite o stvarima?!

Zašto? Zato što dobro znate da su se svi naši životi okrenuli naglavačke! Nije li i vaš?

Istina je, nikada nisam mogla zamisliti...

Ni ja! prekinuo me malko povišenim tonom. Ni mnogi drugi! Nitko nije mogao zamisliti! Zašto bi onda moj slučaj bio bizarniji od slučaja onog hrvatskog vozača kamiona koji je gotovo preko noći postao švicarski milijunaš?! Ja sam kliznuo nadolje, on se, gle, vinuo nagore! Znači li to da sam ja glup, a on strašno pametan? (...) A vi me u cijeloj toj farsičnoj dinamici kolo-od-sreće-uokoli-vrteći-se-ne-pristaje-tko-bi-gori-eto-je-doli-a-tko-doli-gori-ustaje pitate kako su hrvatski suci postali kriminalci? Pa nije Albert Einstein došao na vlast u ovoj zemlji, nego ordinarne lopine! (Ugrešić, 2017: 161).

Evidentno je kako u nas ne vrijede pravila ni zakoni. Dokaz tome je i netom spomenuti citat. Situacija je prilično kontradiktorna. Jedno se piše, drugo se provodi. Zakoni nisu jednaki za sve, a nisu ni svi ljudi jednaki pred zakonom. Ispostavlja se kako najveći prekršitelji postaju najveći pobjednici, a sve se to lomi na leđima običnih ljudi. Upravo je to ono što posebno smeta autoricu i ona je jedna od rijetkih koje naglas iskazuju svoje nezadovoljstvo. Nažalost, takvih je poput nje premalo,

stoga je jednostavno ugušiti i izbrisati sve izrečeno, osobito ono što se smatra smetnjom.

Druga strana priče svakako predstavlja ratnu pozadinu. Zastrašujuć je motiv mina koji se proteže kroz dobar dio toga poglavlja. Mine se pojavljuju kao motiv koji predstavlja rat, a Bojan, glavni lik ovoga poglavlja se bavi razminiravanjem mina, dakle, čišćenjem ostataka rata.

U tom poglavlju pripovjedačica koristi brojne metafore za mine, ali i sinonime kojima naziva mine tijekom cijeloga poglavlja. Također, saznajemo podatak da se u Republici Hrvatskoj nalazi još 60 000 aktivnih mina.

Sam naziv poglavlja, *Đavolji vrt*, vuče poveznicu iz Egipta, jer u Egiptu tako nazivaju minska polja. To su neke činjenice koje nam autorica iznosi u ovome poglavlju.

Glavnina teksta ovoga poglavlja odnosi se, kao što smo prethodno spomenuli, na ratna stradavanja:

Postoje razni načini da se ljudi izbrišu. Ponekad jedni brišu druge bukvalno, brutalno i masovno, kao što su prije dvadeset godina učinili Srbi u Srebrenici, pobivši osam tisuća muškaraca i dječaka, Muslimana, i pritom ih, prije nego što će ih pobiti, bez trzaja na licu, kategorizirali kao pakete. Ponekad jedni ubijaju druge i hotimice i nehotice, pa brojevi poginulih narastu na desetke tisuća civila, koliko ih je stradalo u Bosni. (...) I, gle, rat još nije završio iako je proteklo dvadeset godina, jer mnogima nije ni stalo da rat završi, „paketi“ još uvijek putuju uokolo tražeći adresate, ljudske kosti još uvijek odasvuda vire (Ugrešić, 2017: 165).

Nadalje, u trećem poglavlju romana, autorica spominje kulturno-politički pokret poznat pod nazivom *Hrvatsko proljeće* i posljedice tog istog pokreta na pojedinca, njezinu obitelj, na društvo:

Te iste 1971. (tada je već otac bio teško bolestan) mama mi je krišom pokazala listu ljudi, među kojima se nalazilo i ime moga oca. Tekst nisam razumjela, radilo se o nekoj vrsti poluslužbenog dokumenta; možda čak o letku koji je trebao zastrašiti građane; bila je to neka vrsta „liste za odstrel“ koja je cirkulirala među odabranim brojem adresata i (slučajno ili namjerno) dopala u ruke mojih roditelja... (Ugrešić, 2017: 158).

Autorica spominje i komentira proces uništavanja knjižne građe: *Lista autora i knjiga koje je trebalo uništiti, čini se, nije postojala, pa ipak se književni ukus marljivih hrvatskih bibliotekara podudarao: iz knjižnica su bacane na smeće knjige srpskih autora; knjige tiskane na ćirilici, pa čak i kada se radilo o hrvatskim autorima; knjige „jugoslavenskih“ autora; knjige „lijevo orijentiranih“ autora; knjige komunista i antinacionalista... (Ugrešić, 2017: 158-159).*

Upravo o gore spomenutom procesu, užasnome činu uništavanja i paljenja knjižne građe, govorio je Ante Lešaja u svojoj knjizi *Knjigocid: Pretpostavljam da će čitalac razumjeti moje iznenađenje kad sam krajem kolovoza ili početkom rujna 1997., došavši nakon dosta teške operacije samo na dvadesetak dana u Korčulu, dobio informaciju od jednog Korčulanina, sada pok. Kruna Lozice, da je sa svojim prijateljem Gojkom naišao na kontejner za smeće pun knjiga koje su bile u dobrom stanju i od kojih je on za svoje unuke odvojio oko četrdeset knjiga, uglavnom dječjih, a njegov prijatelj nešto manji broj. Popisao mi je naslove i inventarne brojeve knjiga što ih je uzeo iz kontejnera, a priložio je i kartone koje svaka knjiga ima u tzv. džepiću. Istodobno je i nekoliko dodatnih informacija upućivalo da se radi o »čišćenju knjižnog fonda«... (Lešaja, 2012: 14).*

Ovdje je vidljiv problematičan status umjetnosti i kulture. Nažalost, politika je u svim životnim sferama, no ovakvi se gubici ne bi smjeli

dogadati. Uništavanjem knjiga, uništava se jedna cijela era, generacija, jedan dio kulture, a to znači nepovratne gubitke. Jednom kad se djelo uništi, više se ne može u potpunosti vratiti. Od njega ostaje tek sjena.

U jednome od intervjua, koji nosi naziv *Biti izvan*, autorica samu sebe naziva *partybreakerom*. Na taj se način predstavlja iz razloga što, kako sama kaže, *postavlja pitanje o odgovornosti svih onih koji su dopustili devastaciju biblioteka, rušenje spomenika, koji su glasno ili tiho huškali na rat, koji su trubili u trube nacionalnog identiteta tako glasno da su drugi, shvativši ih ozbiljno, krenuli u ubijanje* (Ugrešić, 2000: 116).

Jedna od glavnih tema ovoga romana jest tema književnosti. Kroz razne dijelove romana, autorica progovara o statusu književnosti, tematizira sam čin pisanja, govori o sudbinama pisaca te o statusu književnosti u današnjemu društvu. Autorica nam govori o ulozi današnje književnosti, govori nam o piscima, o načinu nastajanja priča. Autorica se pita koliki je udio čitatelja i književnih tumača u nastajanju priče te tko ima kontrolu nad tekstom, je li to autor ili sama priča? Pripovjedačica se pita uništava li ona Pilnjakovu priču ili je ona njezina sustvarateljica?

Tako u prvome dijelu romana, autorica nas podsjeća kako se trudi ispričati nam priču o tome kako nastaju priče. Isto tako, uspoređuje prošli i sadašnji odnos prema književnoj riječi:

Zaista, kako nastaju priče? Pilnjak je živio u vremenu kada je književna riječ bila jaka i važna, a filmska slika uzbudljiva i mlada. Ja živim u vremenu kada su riječi stjerane u kut. Kako očekivati da su korisnici novih tehnologija, koji su prošli kroz fizičku i mentalnu metamorfozu, čiji se jezik sastoji od slika i simbola – spremni da pročitaju nešto što se još donedavno zvalo književnim tekstom, a danas se pojavljuje pod opće usvojenim nazivom knjiga? Progoni me osjećaj da živim u vremenskom trenutku iz kojega je definitivno istisnuta magičnost,

iako pritom ne bih znala objasniti što je to, ni čemu to služi, ni zašto bi prošla vremena bila bolja od današnjega (Ugrešić, 2017: 31-32).

Iz navedenih citata također možemo iščitati neke od temeljnih zaključaka o statusu današnje književnosti. Zanimljiv je način na koji autorica sama stvara i gradi priče, tj. način na koji ispisuje stranice ovoga romana. Autorica piše roman putem kojega progovara o načinu nastajanja priča i ideja koje tvore sam tekst. Nažalost, u današnje vrijeme status književnosti je veoma ugrožen. Autorica nam donosi vlastita promišljanja o statusu književnosti:

I zašto sam je vukla na književnu stranu, kada ju je industrija njezina vremena navlačila na bržu, privlačniju, šljašteću varijantu, koju su obožavale sve njezine prijateljice? (Ugrešić, 2017: 287).

Današnje generacije radije biraju virtualni svijet, a ne književna djela. Ako se i odluče za čitanje knjige, najčešće je riječ o nekom jednostavnom i laganom štivu u kojem nema mnogo promišljanja ili naprezanja. Prava djela polako *padaju* u zaborav.

3.5. Budućnost književnosti

Mediji i tehnologija u današnje vrijeme proživljavaju svoju ekspanziju. Njihov je utjecaj snažan, osobito na mlade i tek nadolazeće generacije. Književnost nažalost u svemu tome pomalo *gubi* korak. Ovo su nova vremena u kojima čitatelji traže mnogo više od djela. Knjiga se kao takva trenutno nalazi u sjeni blještavila i kiča. Pitanje je što zapravo donosi budućnost koja je na određeni način već sada počela.

I sama Dubravka Ugrešić iznosi vlastita promišljanja o onome kakva budućnost očekuje književnost. Zamjetan je utjecaj novih tehnologija s čime smo svakim danom sve više suočeni:

Ona naime na samom početku knjige razlaže tezu o skoroj budućnosti književnosti. Ferris zamišlja tu budućnost kao novu epohu u kojoj će se interes književne recepcije pomaknuti s originalnih djela prema rekonstrukciji zaboravljenih, spaljenih, nestalih djela svjetske književnosti, u korist književnih restauracija (Ugrešić, 2017: 215-216).

Isto tako, možemo pročitati vrlo zanimljiva promišljanja o našoj kulturi življenja, o hijerarhiji društvenih vrijednosti koja je zahvatila naše živote:

Živimo u epohi gomilanja i nagomilavanja smeća, piše Ferris, naši životi koncentrirani su oko neprekinute proizvodnje smeća i pokušaja rješavanja problema zagađenja. Od medicine i kozmetike pa nadalje, sve nas konstantno podsjeća da živimo u kulturi zagađenja i nužnosti detoksikacije. Naše veze s drugim ljudima toksične su, naš okoliš je toksičan, hrana koju jedemo toksična je. Toksično je ključna riječ našega vremena (Ugrešić, 2017: 216).

Ne samo da živimo u toksično vrijeme, već živimo u vrijeme najveće usamljenosti. Pojedinač možda jest okružen mnogim ljudima i stvarima, ali ga to ne usređuje, ne ispunjava. Na kraju dana svatko ostane sam sa sobom i svojim mislima koje ga neprestano progone. U ljudima koji nas okružuju ne možemo tražiti spas ili utjehu jer u današnje vrijeme svijetom hoda bezbroj materijalista. Prave su ljudske vrijednosti nestale, gotovo da ih se ne možemo ni sjetiti da su ikada postojale. Čovjek je prestao biti čovjek, u njemu živi animalna karakterna crta koja svakodnevno izvire na vidjelo. Međuljudski su odnosi krajnje dehumanizirani, što pojedinca postavlja na najnižu razinu živih bića.

3.6. Poveznica – budućnost književnosti

Autorica ističe poveznicu književnosti s ljudskim životima. Ona uspoređuje i nagovještava što književnost čeka u budućnosti.

Književni rodovi, žanrovi i vrste, kao metafore za ljudski život, otrcali su se od prekomjerne upotrebe, ali ljudski životi nisu se nimalo umorili od toga da budu pravi romani, drame, tragedije, farse, neispričane priče, kazališni komadi i hertz-romani. Ljudi još uvijek rado uspoređuju svoj život s romanom (O, kada bih vam samo ispričala svoj život, bio bi to pravi roman!), s kazališnom pozornicom i pričom (Ugrešić, 2017: 179).

Čitajući književno djelo, čitatelj se poistovjećuje s likovima, njihovim postupcima i općenito radnjom. Takav je proces sasvim uobičajen jer nas djelo uvodi u drugačiji i novi svijet koji tek trebamo istražiti. Zbog činjenice da nas obuzmu snažne emocije, mi proživljavamo sve što i sami likovi. Ta uživljenost može otići toliko daleko da čitatelj više ne raspoznaje razliku između svoje stvarnosti i one književne. Nerijetko preuzme i postupke likova, način ponašanja, jezik te ih nastoji *preslikati* kao svoj život.

Upravo se čitateljev život snažno povezuje sa životom određenoga djela jer, na kraju krajeva, sve je moguće. Pojedinaac prema tome proživljava brojne životne uspone i padove, krize, slomove, a sve je to dio književnosti. Naposljetku, mnogo je napisanih i ispričanih djela prema istinitim događajima. Međutim, valja napomenuti da u suvremeno vrijeme ljudi pretjeruju u mnogim stvarima, žive tuđe živote, ponajprije zbog velikog utjecaja medija.

Dubravka Ugrešić bez imalo *dlake na jeziku* komentira situaciju na književnim događajima. Ističe javno izlaganje kao veliki problem društva. *Mnogi moji „zemljaci“ neobična su ljudska sorta: dovuku se tako na*

mjesto književnog događaja, zacvile, zakmeče, zapjene se, ali nisu u stanju izreći svoj stav, niti ga obraniti. Dođu nadureni, natmureni, nabrijani, ali se brzo ispušu i povuku, vidi se da bi nešto htjeli, ali književne večeri nisu njihov idealan ekosistem, sputava ih javna izloženost (Ugrešić, 2017: 279-280).

Upravo se u ovome ogleda jedan od najveći problema današnjega društva. Naime, pojedinac se izgubio u masi. Rijetko će se tko usuditi javno istupiti i reći svoje osobno mišljenje jer zna da će na taj način samo navući golemi bijes od strane kolektiva. Iz tog razloga, rijetki danas imaju svoj stav i mišljenje jer su umorni od odbacivanja i borbe s vjetrenjačama. Mnogo se jednostavnije prikloniti skupini, to jest kolektivu i prihvatiti njihov način razmišljanja. Međutim, na taj način gubimo ono ljudsko u sebi i oko sebe. Postajemo sjene koje dopuštaju drugima da upravljaju nama, a to je samo jedan korak bliže manipuliranju i masovnom uništenju.

Zaista, možemo se složiti s gore iznesenim opaskama. Pogledajmo samo društvene mreže, pročitajmo te komentare. Ljudi ne samo da se bave tuđim životima, nevažnim stvarima, već se skrivaju pod raznim nadimcima i tako si daju za pravo iznositi vlastita promišljanja, rasprostiru mržnju. Kompjutor i internet njihova su oružja, gdje iz vlastite sobe žele promijeniti svijet. Javni nastup je za njih nepoznat pojam, jer upravo spomenuti način je mnogo jednostavniji.

Autorica nam iznosi promišljanja o književnim festivalima, pa ih tako uspoređuje sa srednjovjekovnim vašarima. Govori kako pisci danas ne zahtijevaju čitanje, već su pisci ti koji nešto izvode.

Nadalje, napominje i ističe jako veliki problem recepcije, a samim time razumijevanja publike. Publika, čiji su recepcijski standardi odgojeni na televiziji i internetu, književno je sve nepismenija, ona traži brzu i nedvosmislenu zabavu... (Ugrešić, 2017: 78).

Još jedna od tema koja se pojavljuje u *Lisici*, a usko je vezana uz književnost, jest status žene, žene kojoj je muž bio pisac te status koji je ta žena uživala samo zbog toga što je bila piščeva žena.

U ovome romanu spomenuto možemo povezati sa ženskim likom Udovice koja nakon smrti vlastitoga muža, a na temelju njegovih zasluga, na temelju činjenice da je on bio pisac, održava vlastitu egzistenciju. Zbog činjenice da joj je bivši muž bio pisac, otvorena su joj brojna vrata.

Jesam li ja kreativna osoba? Nisam. Cio život bavila sam se Levinovim knjigama, izdavanjem, reizdavanjem, ugovaranjem prijevoda, korigiranjem i sređivanjem njegove arhive. Mene poštuju muškarci. Zašto? Zato jer znam svoje mjesto. Ja sam poslušno služila i opsluživala književni talent jednog muškarca, služila sam muškome umu, ja sam, dakle, dream-girl mnogih muškaraca, ja sam i njihova potencijalna udovica (Ugrešić, 2017: 81).

U ovom bismo slučaju mogli spomenuti i pojam identiteta koji se uvijek povezuje s odnosom muškarca i žene. Identitet je nešto što svatko od nas ima i razvija tijekom života. Međutim, društvene predrasude udaljavaju muškarca i ženu te stvaraju golemi jaz između ta dva ljudska bića koja bi trebala biti jednaka. Kada govorimo o identitetu, tada moramo spomenuti osobni i društveni. Moglo bi se reći da je osobni identitet unutar nas te ga samostalno razvijamo, dok je društveni onaj koji nam nameće upravo društvo. Osobni nas izgrađuje za sve ono što je zaključano u nama, ono privatno, a društveni nas izgrađuje za sve ono što je javno.

O pojmu društvenog identiteta govori i Parekh te podrazumijeva društvene kategorije kojima pojedinac pripada, a one ga kao takve definiraju i identificiraju kao određenu vrstu osobe. Kao što smo i mi naveli, Parekh samo potvrđuje da žene i dalje, u većini društava, imaju uži izbor identiteta od muškaraca. Od rođenja ih se stavlja u određene

kalupe. Očekuje se da usvoje određenu vrstu prikladnog ponašanja, od muškaraca se razlikuju po naglašenijim promjenama prilikom ulaska u adolescenciju. U mnogim se društvima od žene očekuje da bez ikakvoga prigovora prati nepisana pravila, točnije da nakon školovanja prihvati idući korak, a to je udaja, preuzimanje suprugovog prezimena te rađanje djece. Kada je pak riječ o poslu, tada su žene također potlačene i podcijenjene. Najčešće se smatraju neprikladnima za određene pozicije ili su na istom radnom mjestu slabije plaćene od muškaraca, ali to je dio drugih društvenih problema. Međutim, valja naglasiti i da žene same sebe nerijetko podređuju muškarcima (vidi Parekh, 2008: 19-22).

O statusu žene također možemo čitati u četvrtom poglavlju romana koji nosi naziv *Teokritova pustolovina*. U razgovoru pripovjedačice i gospođe Irine Ferris saznajemo kakav status je uživala gđa Irina, zahvaljujući svome mužu:

Nema se, međutim, prava žaliti ni na što, jer nekakvu značajniju karijeru nije ostvarila, većinu života provela je na poslu supruge sveučilišnog profesora, istina, povremeno je predavala ruski jezik i književnost, ali sve je to premalo da bi se moglo zvati karijerom (Ugrešić, 2017: 204).

Žene na taj način gube sebe jer žele udovoljiti svom muškarcu, ne razmišljajući da na taj način gube svoje *ja*, dok muškarac ostvaruje sebe pod svaku cijenu. Često je ta cijena za ženu previsoka.

4. Autobiografski elementi u romanu i žensko pismo

Što se tiče autobiografskih elemenata u romanu, zaista ih ima podosta, iako, kao što smo već napomenuli, autorica se niti u jednome trenutku izravno ne predstavlja.

Kako navodi Finci, *svako djelo određenoga autora može se promatrati kao određena vrsta autobiografije, jer ono sadrži osobno iskustvo koje se nalazi u tom tekstu* (Finci, 2011: 710). Upravo su brojna autoričina iskustva sadržana u ovome djelu. Tu su uključena razna ratna iskustva autorice, iskustvo egzila i sve ono što je izravno utjecalo na njezin život.

Stoga, roman *Lisica* možemo promatrati i iz perspektive suvremenog čitatelja koji se *vraća* u prošlost te *budi* starinske vrijednosti. Bez obzira na moćni utjecaj medija, Ugrešić i dalje vjeruje u stvaran život i stvarne ljude. One koji su zadržali svoju humanost, one čiji ožiljci, baš kao i njezini osobni, pričaju priče. Pored toga, autorica vjeruje i u moć književnosti te umjetnosti jer upravo na taj način može najbolje čitatelju prenijeti i dati sebe, svoje iskustvo, svoj život.

Ovo je roman o usponima i padovima, ne samo jedne žene, jednog čovjeka ili jedne generacije, već upravo suprotno, riječ je o djelu koje se tiče čovječanstva na globalnoj razini. Svatko je na određeni način doživio, vidio i osjetio svojevrsnu traumu, svatko od nas bježi od nekoga ili nečega. Međutim, rijetko tko može uistinu pobjeći jer, ono od čega bježimo zapravo nosimo u sebi.

Ugrešić je ovaj roman napisala i kao svojevrsni pečat prošlom vremenu, kao putokaz novome dobu, ali i podsjetnik na ne tako davna vremena u kojima je i sama živjela.

U romanu možemo pronaći i odrednice ženskoga pisma. Pojam žensko pismo povezano je uz termin feminizma koji se očituje kao

kulturno-politički pokret. Upravo spomenuti pokret ima u cilju ukazati na problem podcjenjivanja žena, kao i poboljšati njihov položaj u odnosu na muškarce. Dakle, potrebno je izjednačiti žene i muškarce te uspostaviti ravnotežu, odnosno ravnopravnost. Također, žene moraju ostvariti i svoje pravo glasa.

Feminizam se kao jedan od oblikovanih političkih pokreta javlja početkom dvadesetog stoljeća, potaknut socijalnim promjenama modernoga doba, s ciljem emancipacije žena u društvu i zadobivanja jednakosti, od pitanja prava glasa i prava na rad s jednakom plaćom, do pitanja o pravu na pobačaj. Temeljna feministička borba usmjerena je na preoblikovanje postojećih odnosa moći u društvenoj podjeli, na podiranje patrijarhalnih obrazaca i uvođenje različitih strategija otpora. Takva politika oslobođenja najjasnije se može očitati šezdesetih i sedamdesetih godina prošloga stoljeća, kada se unutar feminizma oblikuje snažno polje socijalnog djelovanja, naglašavajući kolektivnu akciju, žensku solidarnost i političko djelovanje (Zlatar, 2010: 97).

Oduvijek su žene smatrane slabijim subjektima u odnosu na muškarce. Žene imaju različite uloge, no najčešće su to uloge povezane s obitelji, prikazane su kao supruge, majke, kućanice, nadasve emotivna bića, dok su muškarci predodređeni za iskazivanje snage, oni su ti koji pružaju stabilnost i sigurnost. Međutim, ovakva je slika odnosa u potpunosti pogrešna jer žene ne zaslužuju potlačenost i izoliranost. Zaslužuju biti jednake muškarcima u svakom pogledu.

O ženama te njihovom statusu mnogo govori Slavica Jakobović. *Riječ žene uzimaju da bi odgovorile Muškarcu, Njegovoj slici žene projiciranoj na povijesnom platnu patrijarhata, moćnom natčovjeku i njegovim falocentričkim kulturnim simbolizacijama, i uzimaju je da bi ispisivale vlastitu putanju žudnje koju prepoznaju kao zatomljenu kroz povijest, da bi oslobodile imaginaciju vlastitoga spola, potiskivanu i*

žigosanu, od logocentričkoga uma kao bezumni prodor iracionalnog (Jakobović, 1983: 4).

Prema ovome je vidljiva činjenica kako su žene itekako svjesne svog položaja, ali položaja koji su im drugi nametnuli. Zbog nadmoći muškaraca, žene se ne mogu u potpunosti ostvariti. Pred njima je i dalje velika borba za mjesto u društvu, ali i u književnosti. Žene smatraju da mogu pisati na istoj, čak i višoj razini od muških autora. Zbog toga se žele pokazati i dokazati te uvjeriti društvo da su dovoljno snažne i zaslužuju biti jednako cijenjene. Zahtijevaju biti priznate jer i one imaju svoj identitet koji tek žele pokazati.

Valja naglasiti da identitet nije samo jedan, ali je pojedinac identičan isključivo samome sebi. Svatko prihvaća različite društvene uloge te se (ne) prepoznaje u različitim *personama* (vidi Zlatar, 2004: 15).

Žene se i u nas suočavaju s vrlo sličnim izazovima na svim životnim područjima. Naime, u hrvatskoj se književnosti krajem osamdesetih godina pojavljuju književnice koje su pridonijele razvoju ženskoga pisma, a one su Slavenka Drakulić, Irena Vrkljan te Dubravka Ugrešić. One otvoreno i bez imalo zadržke progovaraju o *tipičnim ženskim temama*, ali i temama koje su tipične za svakoga pojedinca.

U trećemu dijelu romana, pripovjedačica progovara o vlastitome djetinjstvu, donosi brojne opise. Slobodno možemo reći da se na patetičan način prisjeća najranijih dana svojega djetinjstva kada je bila zaokupljena igrom. U dijelu koji slijedi, pripovjedačica sanja:

Na površinu moje svijesti izronile su slike iz moga ranoga djetinjstva, iz vremena krupnih planova i malih čuda. ...Mi, djevojčice, kitile smo uši naušnicama od trešanja, plod višnje bio je naš ruž za usne, a crvene i ružičaste cvjetne latice lak za nokte (Ugrešić, 2017: 183).

Iz navedenoga možemo zaključiti kako je autorica imala bezbrižno djetinjstvo, kao što bi sva djeca trebala imati. Kao djevojčica, bila je

okupirana igrom, no onda se s vremenom sve promijenilo. Morala je ostaviti dječji svijet igre i odrasti. Ostale su samo uspomene i sjećanja, dok je realnost postajala surova i gruba.

5. Zaključak

Za Dubravku Ugrešić možemo reći kako se radi o ženi koja ima mnogo različitih uloga. Ona je žena koja odbija živjeti po tuđim pravilima, već stvara svoja, a to dokazuje i putem svojih djela, između ostalog, i romanom *Lisica*.

Lisica je roman koji odiše stavom, osobnošću, hrabrošću i snagom. Autoričina su djela ogledalo nje same, vrlo otvorena, oštra, realna, a s druge strane razigrana. Putem tih istih djela Ugrešić ostvaruje sebe te ostavlja svoj pečat vremenu, ne samo prošlosti i sadašnjosti, već i budućnosti. Upravo je to jedna od stavki koju smo prikazali u ovome radu. Potvrdili smo da Ugrešić živi dinamičnim načinom života, a romanom *Lisica* ustanovili smo i prepoznali nekoliko *vječnih* tema kao što je položaj i odnos žene i muškarca, ratna razaranja, identitet, egzil, književnost te njezin položaj u budućnosti.

Književnica se vraća u svoje djetinjstvo, prisjeća se bezbrižnih vremena, ali i preokreta koji je donio rat, a kasnije i njezin odlazak iz domovine. Odjednom je morala ostaviti svoj život, kulturu, identitet i krenuti ispočetka u nepoznatom okruženju, a ono što se događa u romanu možemo poistovjetiti sa stvarnim životom Dubravke Ugrešić.

Ovo je djelo jedno od posljednjih fragmenata postmodernizma te kao takvo spaja nespojivo. Upravo je to jedan od ciljeva autorice koja svoju publiku, ali i kritiku voli zaprepastiti i iznenaditi. Romanom *Lisica* svakako je uspjela provesti svoj naum, ali i ostvariti cilj. Zaintrigirala je i otvorila vrata svog života, nekad i danas. Obrisala je vremenske granice i romanom dodala novu dimenziju svom životu, ali i životima svojih čitatelja. Dokazala je kako je svatko od nas samo ljudsko biće određeno i obilježeno prošlim vremenima i događajima.

6. Popis literature:

IZVOR:

1. Ugrešić, D. (2017). *Lisica*. Fraktura, Zagreb.

KNJIGE:

1. Anić, V. (2007). *Rječnik hrvatskoga jezika*. Novi Liber, Zagreb.
2. Čolić, S., (2013). *Potrošačka kultura i konzumerizam*. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb.
3. Grubišić, V. (1991). *Hrvatska književnost u egzilu*. Knjižnica Hrvatske revije, Barcelona – München.
4. Lešaja, A. (2012). *Knjigocid – Uništavanje knjiga u Hrvatskoj 1990-ih*. Tisak: Profil International d.o.o., Zagreb.
5. Nemeč, K. (2003). *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000. godine*. Školska knjiga, Zagreb.
6. Parekh, B. (2008). *Nova politika identiteta*. Politička kultura; nakladno-istraživački zavod, Zagreb.
7. Primorac, S. (2012). *Linija razdvajanja: Hrvatska proza o ratu i njegovim posljedicama 1990-2010*. Naklada Ljevak, Zagreb.
8. Sablić-Tomić, H. (2004). *Gola u snu: O ženskom književnom identitetu*. Znanje, Zagreb.
9. Zlatar, A. (2004). *Tekst, tijelo, trauma; ogledi o suvremenoj ženskoj književnosti*. Naklada Ljevak, Zagreb.
10. Zlatar, A. (2010). *Rječnik tijela*. Naklada Ljevak, Zagreb.

ČASOPISI:

1. Jakobović, S. (1983). *Upit(a)nost ženskoga pisma*. U: Republika, 11-12.

ČLANCI:

1. Dahrendorf, R. (2006). *Intelektualci u doba iskušenja*. *Europski glasnik*, god. XI, br. 11.
2. Kalanj, R. (1996). *Intelektualci i politička klasa*. *Revija za sociologiju*, Vol. 27 No. 3-4. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/154533>, pristupljeno dana: 18. 6. 2019.
3. Levanat-Peričić, M. (2016). *Kako se gnijezdio Balkan na "jugoslavenskoj Atlantidi" (četiri pogleda na reprodukciju orijentalizma u postjugoslavenskoj književnosti)*. **Liminal Balkans, No. 2 – Year 6**.
4. Pažanin, A. (2007). *Uloga intelektualaca u novoj Europi*. *Anali Hrvatskog politološkog društva: časopis za politologiju*, Vol. 4 No. 1. Preuzeto s: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=45810, pristupljeno dana: 27. 9. 2019.
5. Ugrešić, D. (2014). *Europa u sepiji*, Profil, Zagreb. Preuzeto iz: Levanat-Peričić, M. (2016). *Kako se gnijezdio Balkan na "jugoslavenskoj Atlantidi" (četiri pogleda na reprodukciju orijentalizma u postjugoslavenskoj književnosti)*. **Liminal Balkans, No. 2 – Year 6**.

INTERNETSKE STRANICE:

1. <http://arhiva.nacional.hr/clanak/13799/dubravka-ugresic-knjizevna-zvijezda-u-amsterdamskom-egzilu>, pristupljeno dana: 29. 6. 2019.
2. <http://www.booksa.hr/dossier/dubravka-ugresic>, pristupljeno dana: 29. 6. 2019.
3. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=17190>, pristupljeno dana: 29. 6. 2019.
4. <http://www.matica.hr/vijenac/635/tajna-dobro-ispricane-price-28087/>, pristupljeno dana: 22. 9. 2019.
5. https://hr.wikipedia.org/wiki/Dubravka_Ugrešić, pristupljeno dana: 29. 6. 2019.
6. Hrvatski jezični portal - <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>, pristupljeno dana: 29. 6. 2019.
7. <https://www.tportal.hr/kultura/clanak/slavenka-drakulic-o-clanku-koji-je-vjesticama-promijenio-zivot-20140326>, pristupljeno dana: 29. 6. 2019.
8. <http://www.zarez.hr/clanci/razmisljanja-o-egzilu>, pristupljeno dana: 29. 6. 2019.